

Dějiny filosofie IV: Novověká filosofie

Daniel Špelda, Katedra filosofie FF MU

Jarní semestr 2021

Seznam témat

I. Bacon

II. Descartes

III. Spinoza

IV. Leibniz

V. Hobbes

VI. Locke

VII. Berkeley

VIII. Hume

II. René Descartes (1596-1650)

Život

- Studium na jezuitské koleji v v La Flèche.
- Cesty po Evropě do r. 1625; od r. 1628 v Holandsku.
- Zprostředkovatel korespondence Marin Mersenne.
- Odjezd do Stockholmu na pozvání královny Kristýny v r. 1649.

Dílo

- 1637: *Essais (Eseje): Géometrie, Dioptrique (Dioptrika), Météores (Meteory)* – předmluva *Discours de la Méthode (Rozprava o metodě)*.
- 1641 *Meditationes de prima philosophia (Meditace o první filosofii, 1641)* + *Námitky (Objectiones) a Descartovy Odpovědi (Responsiones)*.
- 1644 *Principia philosophiae (Principy filosofie, fr. 1647)*.
- 1649 *Les passions de l'âme (Vášně duše, 1649)*.
- Nepubl. *De L'homme (O člověku)*.
- Česky – *Meditace, výbor z Principů, Vášně duše, Rozprava o metodě, Vášně duše, Geometrie, Dioptrika*.

DISCOURS DE LA METHODE

Pour bien conduire sa raison, & chercher
la verité dans les sciences.

PLUS

LA DIOPTRIQUE.

LES METEORES.

ET

LA GEOMETRIE.

Qui sont des essais de cete METHODE.

A LEYDE

De l'Imprimerie de IAN MAIRE.

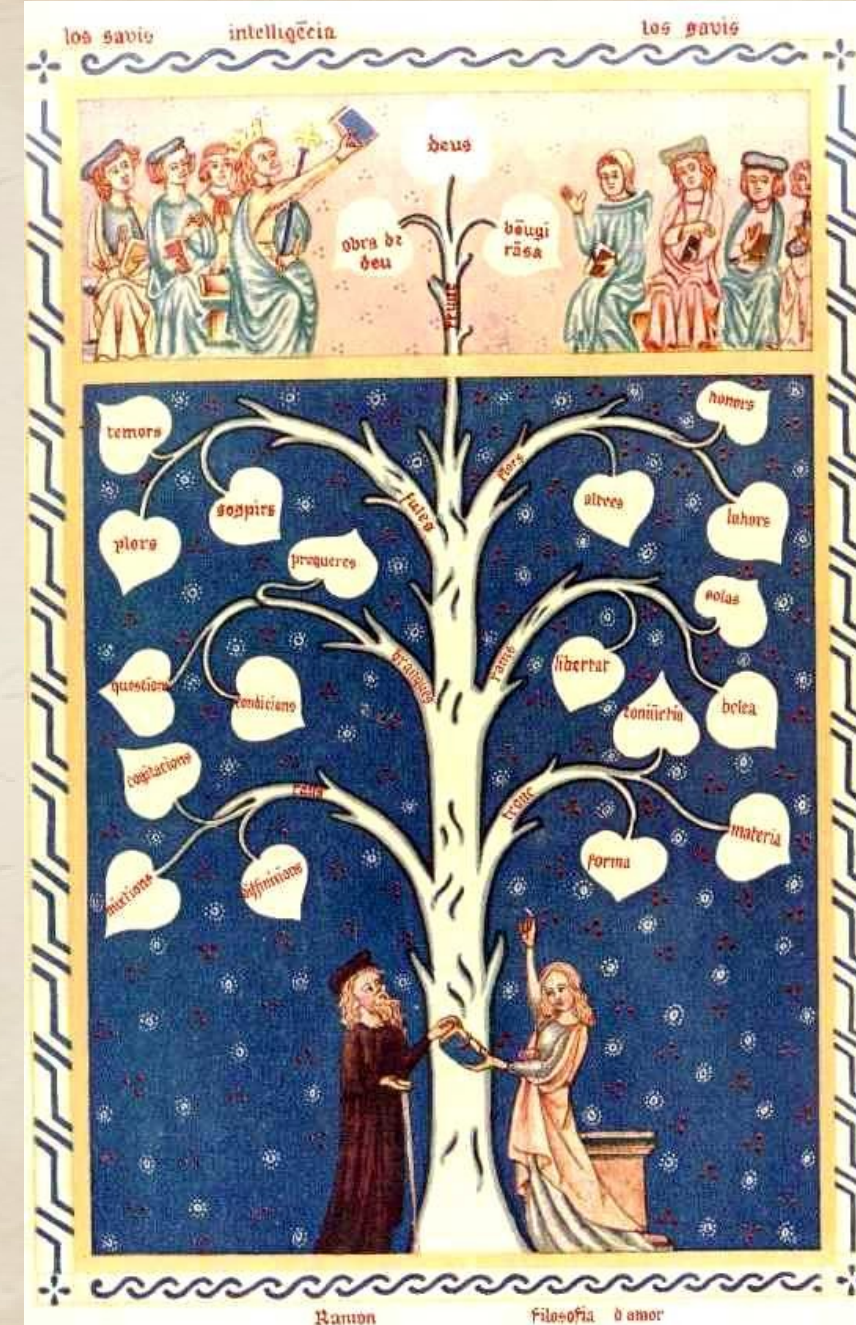
C I O I O C XXXVII.

Avec Privilège.

1. Descartův projekt a nová metoda

Projekt

- Matematizace přírodní filosofie.
- Potřeba dodat vědeckému výzkumu metafyzické a epistemologické zdůvodnění.
- **Metafora stromu věd** (franc. vydání *Principů*): kořeny – metafyzika, kmen – fyzika, větve: medicína, mechanika a etika – „ovoce/plody“.
- Pro samotného Descarta byly nejdůležitější teprve „plody“ celého stromu, protože pouze jejich prostřednictvím bylo možné naplnit cíl, který Descartes sdílel s Baconem – lidé by se měli stát „pány a vládci přírody“ (*Rozpr. o metodě VI*).

Metoda

- Čtyři pravidla:
 - 1) Pravidlo evidence – „jasné a zřetelné/rozlišené poznání“ (*clare et distincte*).
 - 2) Pravidlo analýzy: rozložit.
 - 3) Pravidlo systematické syntézy: od jednoduchých a snadných věcí ke složitějším.
 - 4) Pravidlo úplnosti: výčty a obecné přehledy.
- Od jednoduchého ke složitému.
- *La lumière naturelle* – přirozené světlo rozumu.

2. Cogito-princip, substance a bůh

I. Meditace: radikální pochybnost

- ▶ Radikální zpochybnění veškerého vědění.
- ▶ Hyperbolická, tj. přehnaná pochybnost – slouží k přezkoušení základů vědění.
- ▶ Slouží jako prostředek k dosažení cíle: nalezení pevného základu vědění.
- ▶ Odhalit takové principy, které se jakémukoli zpochybnění vzpírají.

Stupně pochybnosti v první meditaci

- **1. stupeň: pochybnost** ohledně našeho kognitivního základu – týká se smyslového poznání – zejm. smyslové klamy. Empirie je nespolehlivá. Tento stupeň nepostihuje neempirické vědění (např. matematiku) a materiální svět.
- **2. stupeň: pochybnost** ohledně našeho kognitivního stavu – nemožnost odlišit sen od skutečnosti; zpochybněna existence vnějšího světa; i zde ale platí matematika.
- „A když o tom přemýšlím pozorněji, přímo mne ohromuje zjištění, že bdění nikdy nelze žádnými jistými známkami odlišit od snu, a právě toto ohromení mi téměř potvrzuje názor, že sním.“
- **3. stupeň: pochybnost** ohledně naší kognitivní autonomie – postava zlého démona: zpochybňuje všechno: existenci materiálního světa, kauzální vztah mezi světem a myslícím duchem, existenci vlastního těla i matematické pravdy.

II. Meditace – neotřesitelný základ

- **Pochybnost** je jen cesta ke konečné jistotě.
- Nalezení neotřesitelného základu, „archimédovského bodu“.
- jediná jistota: „já existuji“
- I při působení zlého démona existují v mém vědomí myšlenky, ať už správné nebo nesprávné.
- Cogito-princip: Ať už se tedy mýlím, či nikoli, stále myslím, a pokud myslím, tak jsem: *cogito, ergo sum – je pense, donc je suis* („myslím, tedy jsem“).
- Každý akt vědomí zahrnuje jistotu vlastní existence. Není možné, aby neexistoval někdo, kdo myslí.
- cogito-princip = neotřesitelný, „archimédovský“ základ dalšího poznání

Funkce cogito-principu

- 1) Zastavení skepse.
 - 2) Základ nového systému vědění.
 - 3) Vzor poznání: Z logického či metodického hlediska je cogito-princip intuitivně a bezprostředně zřejmý, evidentní, rozumový náhled (*intuitus*), který si nevyžaduje žádného důkazu. Způsob, jakým jsem si vědom jeho pravdivosti, lze prohlásit za obecné kritérium pravdivosti.
- ▶ *Cogito ergo sum* je vzorem poznání: je to pravdivý a jistý poznatek, který myslící subjekt vnímá jasně a rozlišeně, a proto lze „*stanovit jako všeobecné pravidlo, že pravdivé je vše, co vnímám velmi jasně a rozlišeně.*“ (s. 36)
 - ▶ Máme tři základní jasné a rozlišené ideje: ideje myslí, Boha a rozlehlosti.

Povaha myslícího Já

- Od pojmu myslícího já se nedá oddělit samotné myšlení.
- Proto jsem věc myslící, říká Descartes– *sum igitur praecise tantum res cogitans* (*praecise* znamená odhlédneme-li od všeho ostatního).
- Pojem *res cogitans* znamená pro něj totéž co pojmy *mens, animus, intellectus, ratio*.
- D. definuje myšlení výčtem: Jsem myslící věc, která pochybuje, chápe, tvrdí, popírá, chce, vnímá atp.
- *Res extensa – substantia extensa* – příklad s voskem: mění se jeho vlastnosti, jen rozlehlost zůstává.
- Dva typy jsoucenc: myslící subjekty (Já) a rozlehlé věci.

3. Veracitas Dei, důkazy boží existence a nauka o omylu

Kritérium jasnosti a rozlišenosti

- Problém: jasnost a rozlišenost je zatím pouze formálním kritériem pravdivého poznání, tj. víme, podle čeho poznáme **pravdu**.
- Například matematické poznatky vnímám jasně a rozlišeně, a přesto může existovat zlý démon nebo dokonce podvodník, který mě může podvádět i v tom, „co se zdá nejzjevnější.“
- Garantem platnosti kritéria jasnosti a rozlišenosti je v Descartově filosofii pravdomluvnost Boha (*veracitas Dei*).
- Bůh „nemůže klamat“ bytost, kterou vytvořil ke svému obrazu.
- Jak ale můžeme vědět, že Bůh existuje? Jen důkazem pravdivého Boha, lze zaručit všeobecnou objektivní platnost evidentních soudů.

Kauzální (aposteriorní) důkaz boží existence (III. Meditace)

- Myslící Já pochybuje a má touhy tj. je omezené, konečné a nedokonalé.
- Nedokonalé Já nemůže být příčinou ideje dokonalého a nekonečného Boha.
- Proto idea Boha musí mít svou (dokonalou) příčinu v existující dokonalé bytosti. Ve vědomí ji objevujeme, proto že je vrozená.

Ontologický (apriorní) důkaz boží existence (V. Meditace)

- Variace na důkaz Anselma z Canterbury.
- K podstatě dokonalé bytosti musí náležet i existence:

„...myslet Boha (tj. nanejvýš dokonalé jsoucno), jemuž schází existence (tj. jemuž schází nějaká dokonalost), si neodporuje více, než myslet horu, jíž schází svah.“ (s. 61)

Smysl a postavení důkazů

- ▶ • oba důkazy boží existence slouží k tomu, aby zaručily platnost kritéria jasnosti a rozlišenosti
- ▶ • Poznatky, které se zakládají na zcela jasných a rozlišených idejích, nemohou být díky boží pravdivosti nikdy nepravdivé, tzn. jsou vždy objektivně platné.
- ▶ • jasné a rozlišené jsou především základní metafyzické pojmy/ideje: Bůh, myšlení, obě substance, matematické ideje...
- ▶ • „karteziánský kruh“ - v obou důkazech se již předpokládá platnost jasného a rozlišeného poznání, která má být teprve zaručena důkazem existujícího Boha

Nauka o omylu (IV. Meditace)

- ▶ • jak je možné, že se člověk (často) mýlí?
- ▶ • dva způsoby myšlení modi cogitandi: poznání neboli činnost rozumu (perceptio, sive operatio intellectus); volba neboli činnost vůle (volitio, sive operatio voluntatis)
- ▶ • při poznání je duch pasivní – pouze přijímá ideje
- ▶ • pravda a omyl se vyskytují v soudu, který je aktem vůle
- ▶ • omyl vzniká tím, že se perceptio a volitio nepřekrývají: vůle je neohraničená, ale intelekt omezený
- ▶ • Člověk se mýlí tehdy, když uděluje aktem vůle souhlas věcem, které nepoznal jasně a rozlišeně.
- ▶ • vůle se při vynášení soudů má držet jen toho, co jí rozum ukazuje jasně a rozlišeně. Omyl spočívá v neschopnosti kontrolovat vůli.

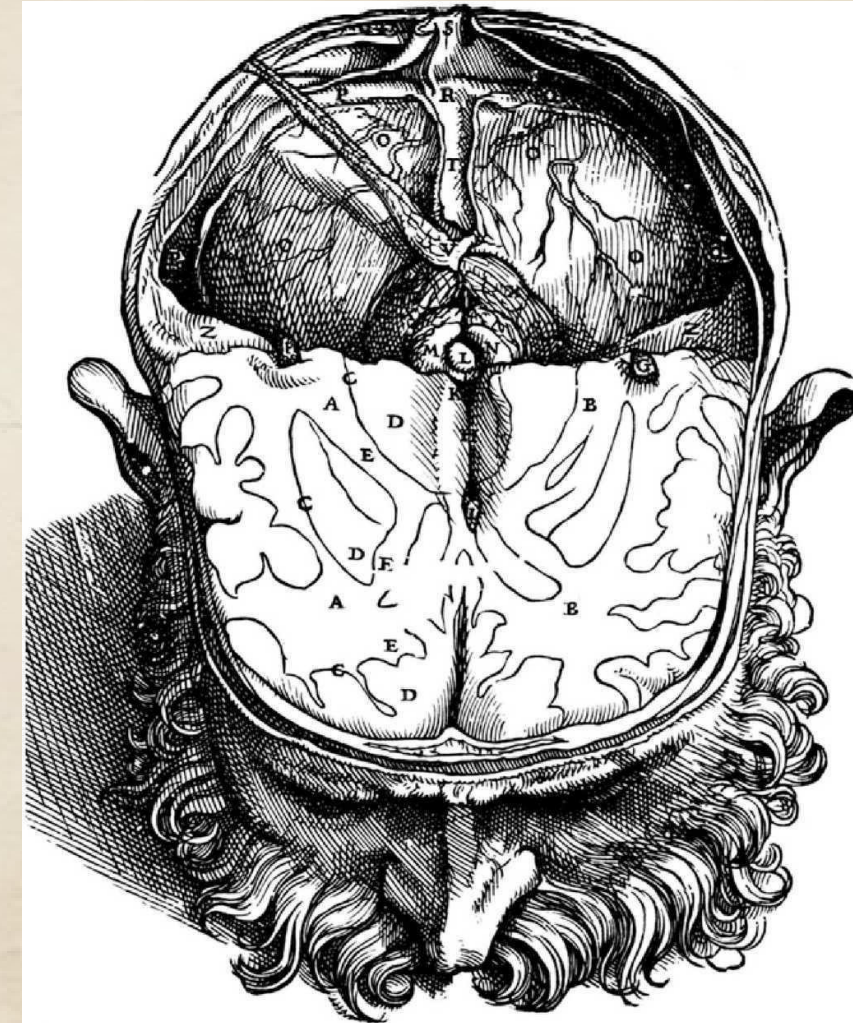
4. Metafyzické kategorie a existence vnějšího světa

Základní metafyzické kategorie (V. meditace)

- Pojem substance = věc, která ke své existenci „nepotřebuje žádnou jinou věc“.
- **3 substance** – nekonečná (Bůh) a dvě konečné.
- Myslící substance (*substantia/res cogitans*) – tělesná substance (*substantia corporea/extensa*).
- Nutné vlastnosti substance, které vyjadřují jejich podstatu: atributy.
- Atribut myslící substance = myšlení/vědomí (*cogitatio*).
- Atribut tělesné substance = rozlehlost (*extensio*), prostorové trojdimenzionálnost.
- Nahodilé vlastnosti substance: mody.
- Mody tělesnosti jsou například poloha, tvar a pohyb.
- Mody myšlení jsou cítění, chtění, představování, souzení.

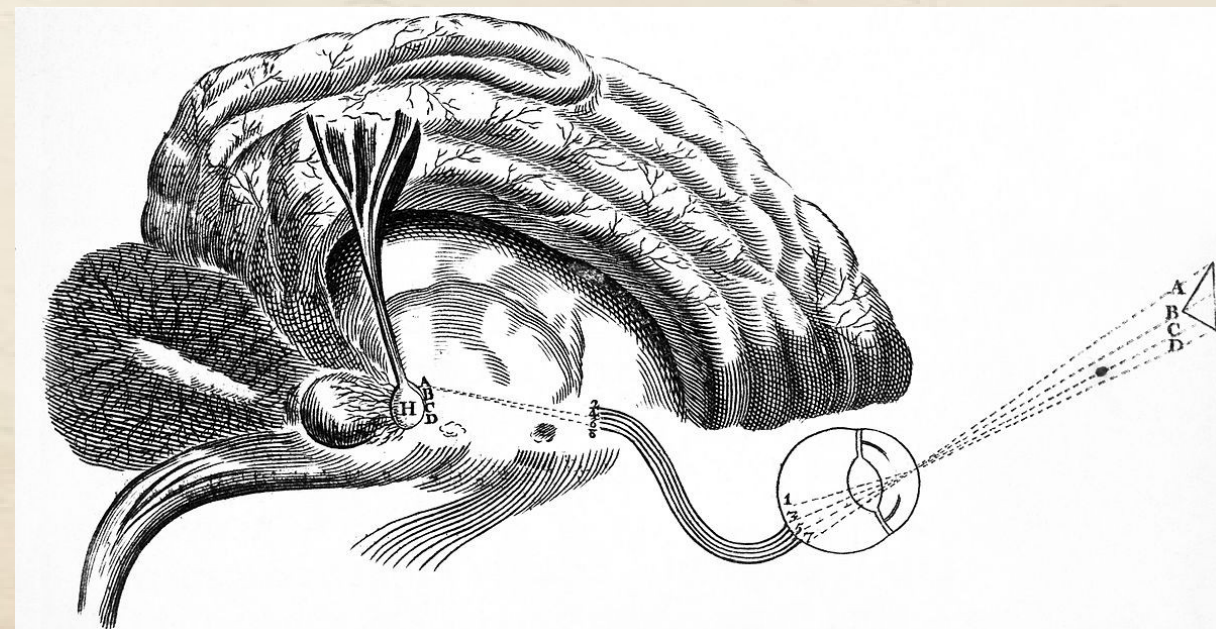
VI. Meditace: „O existenci materiálních věcí a o reálné odlišnosti mysli od těla“

- Existenci hmotného světa lze vyvodit opět jen z obsahů vědomí.
- Jsme receptivní vůči počitkům, tj. nevytváříme je → proudí do nás nahodile → jejich příčinou musí být materiální věc mimo naše vědomí.
- Důkaz odlišnosti mysli od těla: nezávislost obou substancí.
- V člověku tvoří obě substance „podstatnou jednotu“.

Psychofyzický problém

- ▶ Zvířata jsou jen stroje, které se chovají podle fyzikálních zákonů (neobsahují myslící substanci).
- ▶ Lidé: myšlením ovlivňují pohyby svého těla a myšlení vnímá tělesné procesy.
- ▶ Jestliže si chtění a pohyb odpovídají, pak to znamená, že myslící a tělesná substance na sebe působí. Jak je to možné, když jsou substance *ex definitione* nezávislé a samostatné?
- ▶ Lidské tělo: stroj, cévy jako „potrubí“, hybní duchové (*esprits animaux*).
- ▶ Šišinka mozková/epifýza = převodník mezi oběma substancemi.

5. Mechanicismus a okasionalismus

Hlavní znaky mechanicismu

- a) Odmítnutí antropocentrické teleologie – neznáme účel věcí, nejsme účelem stvoření.
- b) Ontologický redukcionismus – hmota se skládá z částic, které mají pouze čtyři vlastnosti: velikost, tvar, pohyb a polohu (vzájemné uspořádání). Působí na sebe výlučně kontaktem (srážky a odrazy). Empirická rozmanitost přírody se převádí na nahodilé a neúčelné seskupení netečných korpuskulí složených z homogenní hmoty. Proti (pohanským) idejím světové duše, sympatií, magických vazeb etc.

27 Další znaky mechanismu

- c) Epistemologický redukcionismus: rozlišení primárních a sekundárních kvalit (vlastností).
- **Primární kvality** = skutečně náleží tělesům.
 - **Sekundární kvality** = iluze (fantomy), které vznikají v našich smyslech .
 - Např. náš vjem červené barvy vytváří specifická konfigurace částí, které mají určitou rotaci, velikost a rychlost pohybu.
 - Redukcionistické pojetí přírody: vše, co se nedá kvantifikovat a materializovat, je z přírody vyloučeno.

Poslední znak mechanismu: ontologická křehkost světa

- Ze světa se vytrácí pohyb/energie – potřeba uchovavatele, jímž je Bůh.

„Bůh je příčinou stvořených věcí nejen co do vzniku, ale též co do bytí, a proto musí účinku stále stejně zasahovat, aby ho uchovával (deus semper eodem modo influere in effectum, ut eundem conservet).“

- Tělesa se nemohou udržet v existenci sama – mají potřebu uchování (*conservatio*), kterou naplňuje Bůh.
- K uchování jakékoli věci v jednotlivých okamžicích, kdy trvá, „je zapotřebí stejné zcela stejné síly a činnosti, jaké by bylo zapotřebí k jejímu stvoření nanovo“ (Med. s. 48).
- Samotné vědomí ani hmota v sobě nenachází nic, co by jim zaručovalo další existenci, žádnou *vis per se existendi* – *creatio continua*.
- Pro Descarta platí, že *conservatio* a *creatio continua* jsou jen dva aspekty téže boží aktivity; splývají v jedno říká Descartes doslova. Bůh svět v každém okamžiku svět nanovo tvoří, a tím ho uchovává.

Okasionalismus

- ▶ J. Clauberg, G. de Cordemoy, L. de la Forge, A. Guelincx (všichni kolem poloviny 17. století) - asi nejvýznamnějším byl Nicolas Malebranche (1639-1715; *Hledání pravdy je v CZ*).
- ▶ Uznávali platnost psychofyzického dualismu.
- ▶ Psychické a materiální procesy jsou v souladu proto, že Bůh u příležitosti (*occasio*) nějakého psychického aktu vyvolá odpovídající fyziologický proces a naopak.
- ▶ Tuto příležitost chápali jako příčinu (*cause occasionelle*).
- ▶ Psychofyzický problém: permanentní zázrak .
- ▶ Princip kauzality: žádná stvořená věc nemá schopnost aktivně, resp. kauzálně, působit. Stavy stvořených věcí představují jen příležitostné příčiny pro účinky, které vytváří Bůh.
- ▶ Kauzální impotence přírody, která zcela závisí na Bohu (návaznost na *creatio continua*).
- ▶ Nevidíme kauzální vztahy – existuje jen zákonitá následnost nebo souběžnost procesů: po A obvykle následuje B.